

॥ ॐ श्री परमात्मने नमः ॥

अध्याय चौदावा ।

गुणत्रयविभागयोगः ।

जय जय आचार्या । समस्तसुरवर्या । प्रज्ञाप्रभातसूर्या । सुखोदया ॥ १ ॥
जय जय सर्व विसांवया । सो हंभावसुहावया । नाना लोक हेलावया । समुद्रा तूं ॥ २ ॥
आइकें गा आर्तबंधू । निरंतरकारुण्यसिंधू । विशदविद्यावधू- । वल्लभा जी ॥ ३ ॥
तू जयांप्रति लपसी । तया विश्व हें दाविसी । प्रकट तैं करिसी । आघवेचि तूं ॥ ४ ॥
कीं पुढिलाची दृष्टि चोरिजे । हा दृष्टिबंधु निफजे । परी नवल लाघव तुझें । जें आपणपें चोरें ॥ ५ ॥
जी तूचि तूं सर्वां यया । मा कोणा बोधु कोणा माया । ऐसिया आपेंआप लाघविया । नमो तुज ॥ ६ ॥
जाणों जगीं आप बोलें । तें तुझिया बोला सुरस जालें । तुझेनि क्षमत्व आलें । पृथ्वयेसी ॥ ७ ॥
रविचंद्रादि शुक्ती । उदो करिती त्रिजगतीं । तें तुझिया दीप्ती । तेज तेजां ॥ ८ ॥
चळवळिजे अनिळें । तें दैविकेनि जी निजबळें । नभ तुजमाजीं खेळे । लपीथपी ॥ ९ ॥
किंबहुना माया असोस । ज्ञान जी तुझेनि डोळस । असो वानणें सायास । श्रुतीसि हे ॥ १० ॥
वेद वानूनि तंवचि चांग । जंव न दिसे तुझें आंग । मग आम्हां तया मूग । एके पांती ॥ ११ ॥
जी एकार्णवाचे ठाई । पाहतां थेंबाचा पाडु नाही । मा महानदी काई । जाणिजती ॥ १२ ॥
कां उअदयलिया भास्वतु । चंद्र जैसा खद्योतु । आम्हां श्रुति तुज आंतु । तो पाडु असे ॥ १३ ॥
आणि दुजया थांवो मोडे । जेथ परेशीं वैखरी बुडे । तो तूं मा कोणें तोंडें । वानावासी ॥ १४ ॥
यालागीं आतां । स्तुति सांडूनि निवांता । चरणीं ठेविजे माथा । हेंचि भलें ॥ १५ ॥
तरी तू जैसा आहासि तैसिया । नमो जी श्रीगुरुराया । मज ग्रंथोद्यमु फळावया । वेव्हारा होई ॥ १६ ॥
आतां कृपाभांडवल सोडी । भरीं मति माझी पोतडी । करीं ज्ञानपद्य जोडी । थोरा मातें ॥ १७ ॥
मग मी संसरेन तेणें । करीन संतांसी कर्णभूषणें । लेववीन सुलक्षणें । विवेकाचीं ॥ १८ ॥
जी गीतार्थनिधान । काढू माझें मन । सुयीं स्नेहांजन । आपलें तूं ॥ १९ ॥
हे वाक्सृष्टि एके वेळे । देखतु माझे बुद्धीचे डोळे । तैसा उदैजो जो निर्मळें । कारुण्यबिंबें ॥ २० ॥
माझी प्रज्ञावेली वेल्हाळ । काव्यें होय सफळ । तो वसंतु होय स्नेहाळ- । शिरोमणी ॥ २१ ॥
प्रमेय महापूरें । हे मतिगंगा ये थोरें । तैसा वरिष उदारें । दिठीवेनी ॥ २२ ॥
अगा विश्वैकधामा । तुझा प्रसाद चंद्रमा । करूं मज पूर्णिमा । स्फूर्तीची जी ॥ २३ ॥
जी अवलोकिलिया मातें । उन्मेषसागरीं भरितें । वोसडेल स्फूर्तीतें । रसवृत्तीचें ॥ २४ ॥
तंव संतोषोनि श्रीगुरुराजें । म्हणितलें विनतिव्याजें । मांडिलें देखोनि दुजें । स्तवनमिषें ॥ २५ ॥
हें असो आतां वांजटा । तो ज्ञानार्थ करूनि गोमटा । ग्रंथु दावीं उत्कंठा । भंगो नेदीं ॥ २६ ॥
हो कां जी स्वामी । हेंचि पाहत होतों मी । जे श्रीमुखें म्हणा तुम्ही । ग्रंथु सांग ॥ २७ ॥
सहजें दुर्वेचा डिरु । आंगेंचि तंव अमरु । वरी आला पूरु । पीयूषाचा ॥ २८ ॥

तरी आतां येणें प्रसादें । विन्यासें विदग्धें । मूळशास्त्रपदें । वाखाणीन ॥ २९ ॥
 परी जीवा आंतुलीकडे । जैसी सदेहाची डोणी बुडे । ना श्रवणीं तरी चाडे । वाढी दिसे ॥ ३० ॥
 तैसी बोली साचारी । अवतरो माझी माधुरी । माले मागूनि घरीं । गुरुकृपेच्या ॥ ३१ ॥
 तरी मागां त्रयोदशीं । अध्यार्यां गोठी ऐसी । श्रीकृष्ण अर्जुनेंसी । चावळले ॥ ३२ ॥
 जे क्षेत्रक्षेत्रज्ञयोगें । होईजे येणें जगें । आत्मा गुणसंगें । संसारिया ॥ ३३ ॥
 आणि हाचि प्रकृतिगतु । सुखदुःख भोगीं हेतु । अथवा गुणातीतु । केवळु हा ॥ ३४ ॥
 तरी कैसा पां असंगा संगु । कोण तो क्षेत्रक्षेत्रज्ञायोगु । सुखदुःखादि भोगु । केवीं तया ? ॥ ३५ ॥
 गुण ते कैसे कित्ती । बांधती कवणे रीती । नातरी गुणातीतीं । चिन्हें काई ? ॥ ३६ ॥
 एवं इया आघवेया । अर्था रूप करावया । विषो एथ चौदाविया । अध्यायासी ॥ ३७ ॥
 तरी तो आतां ऐसा । प्रस्तुत परियेसा । अभिप्रायो विश्वेशा । वैकुंठाचा ॥ ३८ ॥
 तो म्हणे गा अर्जुना । अवधानाची सर्व सेना । मेळऊनि इया ज्ञाना । झोंबावें हो ! ॥ ३९ ॥
 आम्हीं मागां तुज बहुतीं । दाविलें हें उपपत्ती । तरी आझुनी प्रतीती- । कुशीं न निघे ॥ ४० ॥

श्रीभगवानुवाच ।

परं भूयः प्रवक्ष्यामि ज्ञानानाम् ज्ञानमुत्तमम् ।

यद्ज्ञात्वा मुनयः सर्वे परां सिद्धिमितो गताः ॥ १ ॥

म्हणौनि गा पुढती । सांगिजेल तुजप्रती । पर म्हण म्हणौनि श्रुतीं । डाहारिलें जें ॥ ४१ ॥
 एहवीं ज्ञान हें आपुलें । परी पर ऐसेनि जालें । जे आवडोनि घेतलें । भवस्वर्गादिक ॥ ४२ ॥
 अगा याचि कारणें । हें उत्तम सर्वांपरी मी म्हणें । जे वन्हि हें तृणें । येरें ज्ञानें ॥ ४३ ॥
 जियें भवस्वर्गातें जाणती । यागचि चांग म्हणती । पारखी फुडी आथी । भेदीं जया ॥ ४४ ॥
 तियें आघवीचि ज्ञानें । केलीं येणें स्वप्नें । जैशा वातोमीं गगनें । गिळिजती अंतीं ॥ ४५ ॥
 कां उदितें रश्मिराजें । लोपिलीं चंद्रादि तेजें । नाना प्रळयांबुमाजें । नदी नद ॥ ४६ ॥
 तैसें येणें पाहलेया । ज्ञानजात जाय लया । म्हणौनियां धनंजया । उत्तम हें ॥ ४७ ॥
 अनादि जे मुक्तता । आपुली असे पंडुसुता । तो मोक्ष हातां येता । होय जेणें ॥ ४८ ॥
 जयाचिया प्रतीती । विचारवीरीं समस्ती । नेदिजेचि संसृती । माथां उधऊं ॥ ४९ ॥
 मनें मन घालूनि मागें । विश्रांति जालिया आंगें । ते देहीं देहाजोगे । होतीचि ना ॥ ५० ॥
 मग तें देहाचें बेळें । वोलांडूनि एकेचि वेळे । संवतुकी कांटाळें । माझें जालें ॥ ५१ ॥

इदं ज्ञानमुपाश्रित्य मम साधर्म्यमागताः ।

सर्गेऽपि नोपजायन्ते प्रलये न व्यथन्ति च ॥ २ ॥

जे माझिया नित्यता । तेणें नित्य ते पंडुसुता । परिपूर्ण पूर्णता । माझियाची ॥ ५२ ॥
 मी जैसा अनंतानंदु । जैसाचि सत्यसिंधु । तैसेचि ते भेदु । उरेचि ना ॥ ५३ ॥
 जें मी जेवढें जैसें । तेंचि ते जाले तैसें । घटभंगीं घटाकाशें । आकाश जेवीं ॥ ५४ ॥
 नातरी दीपमूळकीं । दीपशिखा अनेकीं । मीनलिया अवलोकीं । होय जैसें ॥ ५५ ॥

अर्जुना तयापरी । सरली द्वैताची वारी । नादे नामार्थ एकाहारी । मीतूविण ॥ ५६ ॥
 येणेचि पै कारणें । जें पहिलें सृष्टीचें जुंपणें । तेंही तया होणें । पडेचिना ॥ ५७ ॥
 सृष्टीचिये सर्वादी । जयां देहाची नाही बांधी । ते कैचें प्रळयावधी । निमतील पां ? ॥ ५८ ॥
 म्हणौनि जन्मक्षयां- । अतीत ते धनंजया । मी जालें ज्ञाना इया । अनुसरोनी ॥ ५९ ॥
 ऐसी ज्ञानाची वाढी । वानिली देवें आवडी । तेवींचि पार्थाही गोडी । लावावया ॥ ६० ॥
 तंव तया जालें आन । सर्वांगीं निघाले कान । सणई अवधान । आतला पां ॥ ६१ ॥
 आतां देवाचिया ऐसें । जाकळीजत असे वोरसें । जें निरूपण आकाशें । वेंटाळेना ॥ ६२ ॥
 मग म्हणे गा प्रज्ञाकांता । उजवली आजि वक्तृत्वता । जे बोलायेवढा श्रोता । जोडलासी ॥ ६३ ॥
 तरि एकु मी अनेकीं । गोविजे देहपाशकीं । त्रिगुणीं लुब्धकीं । कवणेपरी ॥ ६४ ॥
 कैसा क्षेत्रयोगें । वियें इयें जगें । तें परिस सांगें । कवणेपरी ॥ ६५ ॥
 पै क्षेत्र येणें व्याजें । यालागीं हें बोलिजे । जे मत्संगबीजें । भूर्ती पिके ॥ ६६ ॥

मम योनिर्महद्ब्रह्म तस्मिन्नाभं दधामहम्यम् ।
 संभवः सर्वभूतानां ततो भवति भारत ॥ ३ ॥

एहवीं तरी महद्ब्रह्म । यालागीं हें ऐसें नाम । जे महदादिविश्राम । शालिका हें ॥ ६७ ॥
 विकारां बहुवस थोरी । अर्जुना हेंचि करी । म्हणौनि अवधारीं । महद्ब्रह्म ॥ ६८ ॥
 अव्यक्तवादमतीं । अव्यक्त ऐसी वदंती । सांख्याचिया प्रतीती । प्रकृति हेचि ॥ ६९ ॥
 वेदांतीं इयेतें माया । ऐसें म्हणिजे प्राज्ञराया । असो किती बोलों वायां । अज्ञान हें ॥ ७० ॥
 आपला आपणपेयां । विसरु जो धनंजया । तेंचि रूप यया । अज्ञानासी ॥ ७१ ॥
 आणिकही एक असे । जें विचारावेळे न दिसे । वातीं पाहतां जैसें । अंधारें कां ॥ ७२ ॥
 हालविलिया जाय । निश्चळीं तरी होय । दुधीं जैसी साय । दुधाची ते ॥ ७३ ॥
 पै जागरु ना स्वप्न । ना स्वरूप अवस्थान । ते सुषुप्ति कां घन । जैसी होय ॥ ७४ ॥
 कां न वियतां वायूतें । वांझें आकाश रितें । तया ऐसें निरुतें । अज्ञान गा ॥ ७५ ॥
 पैल खांबु कां पुरुषु । ऐसा निश्चयो नाही एकु । परी काय नेणों आलोकु । दिसत असे ॥ ७६ ॥
 तेवीं वस्तु जैसी असे । तैसी कीर न दिसे । परी कांहीं अनारिसें । देखिजेना ॥ ७७ ॥
 ना राती ना तेज । ते संधि जेवीं सांज । तेवीं विरुद्ध ना निज । ज्ञान आथी ॥ ७८ ॥
 ऐसी कोणही एकी दिशा । तिये वादु अज्ञान ऐसा । तया गुंडलिया प्रकाशा । क्षेत्रज्ञु नाम ॥ ७९ ॥
 अज्ञान थोरिये आणिजे । आपणपें तरी नेणिजे । तें रूप जाणिजे । क्षेत्रज्ञाचें ॥ ८० ॥
 हाचि उभय योगु । बुझें बापा चांगु । सत्तेचा नैसर्गु । स्वभावो हा ॥ ८१ ॥
 आतां अज्ञानासारिखें । वस्तु आपणपांचि देखे । परी रूपें अनेकें । नेणों कोणें ॥ ८२ ॥
 जैसा रंकु भ्रमला । म्हणे जा रे मी रावो आला । कां मूर्च्छितु गेला । स्वर्गलोकां ॥ ८३ ॥
 तेवीं लचकलिया दिठी । मग देखणें जें जें उठी । तया नाम सृष्टी । मीचि वियें पै गा ॥ ८४ ॥
 जैसें कां स्वप्नमोहा । तो एकाकी देखे बहुवा । तोचि पाडु आत्मया । स्मरणेंवीण असे ॥ ८५ ॥
 हेंचि आनीभ्रांती । प्रमेय उपलवूं पुढती । परी तूं प्रतीती । याचि घे पां ॥ ८६ ॥
 तरी माझी हे गृहिणी । अनादि तरुणी । अनिर्वाच्यगुणी । अविद्या हे ॥ ८७ ॥

इये नाहीं हेंचि रूप। ठाणें हें अति उमप। हें निद्रितां समीप। चेतां दुरी ॥ ८८ ॥
 पै माझेनिचि आंगें। पहुढल्या हे जागे। आणि सत्तासंभोगें। गुर्विणी होय ॥ ८९ ॥
 महद्ब्रह्मउदरीं। प्रकृतीं आठै विकारीं। गर्भाची करी। पेलोवेली ॥ ९० ॥
 उभयसंगु पहिलें। बुद्धितत्त्वं प्रसवलें। बुद्धितत्त्व भारैलें। होय मन ॥ ९१ ॥
 तरुणी ममता मनाची। ते अहंकार तत्त्व रची। तेणें महाभूतांची। अभिव्यक्ति होय ॥ ९२ ॥
 आणि विषयेंद्रियां गौसी। स्वभावं तंव भूतांसी। म्हणौनि येती सरिसीं। तियेही रूपा ॥ ९३ ॥
 जालेनि विकारक्षोभें। पाठीं त्रिगुणाचें उभें। तेव्हां ये वासनागर्भें। ठायेंठावों ॥ ९४ ॥
 रुखाचा आवांका। जैसी बीजकणिका। जीवीं बांधें उदका। भेटतखेंवो ॥ ९५ ॥
 तैसी माझेनि संगें। अविद्या नाना जगें। आर घेवों लागे। आणियाची ॥ ९६ ॥
 मग गर्भगोळा तया। कैसें रूप तें ये आया। तें परियेसें राया। सुजनांचिया ॥ ९७ ॥
 पै मणिज स्वेदज। उद्भिज जारज। उमटती सहज। अवयव हें ॥ ९८ ॥
 व्योमवायुवशें। वाढलेनि गर्भरसें। मणिजु उससे। अवयव तो ॥ ९९ ॥
 पोटीं सूनि तमरजें। आगळिकां तोय तेजें। उठितां निफजे। स्वेदजु गा ॥ १०० ॥
 आपपृथ्वी उत्कटें। आणि तमोमात्रें निकृष्टें। स्थावरु उमटे। उद्भिजु हा ॥ १०१ ॥
 पांचां पांचही विरजीं। होती मनबुद्ध्यादि साजीं। हीं हेतु जारजीं। ऐसें जाण ॥ १०२ ॥
 ऐसे चारी हे सरळ। करचरणतळ। महाप्रकृति स्थूळ। तेंचि शिर ॥ १०३ ॥
 प्रवृत्ति पेललें पोट। निवृत्ति ते पाठी नीट। सुर योनी आंगें आठ। ऊर्ध्वाचीं ॥ १०४ ॥
 कंटु उल्हासता स्वर्गु। मृत्युलोकु मध्यभागु। अधोदेशु चांगु। नितंबु तो ॥ १०५ ॥
 ऐसें लेकरूं एक। प्रसवली हें देख। जयाचें तिन्ही लोक। बाळसें गा ॥ १०६ ॥
 चौन्यांयशीं लक्ष योनी। तियें कांडां पेरं सांदणी। वाढे प्रतिदिनीं। बाळक हें ॥ १०७ ॥
 नाना देह अवयवीं। नामाचीं लेणीं लेववी। मोहस्तन्ये वाढवी। नित्य नवें ॥ १०८ ॥
 सृष्टी वेगवेगळीया। तिया करांघ्रीं आंगोळियां। भिन्नाभिमान सूदलिया। मुदिया तेथें ॥ १०९ ॥
 हें एकलौतें चराचर। अविचारित सुंदर। प्रसवोनि थोर। थोरावली ॥ ११० ॥
 पै ब्रह्मा प्रातःकाळु। विष्णु तो माध्यान्ह वेळु। सदाशिव सायंकाळु। बाळा यया ॥ १११ ॥
 महाप्रलयसेजे। खिळोनि निवांत निजे। विषमज्ञानें उमजें। कल्पोदयीं ॥ ११२ ॥
 अर्जुना इयापरी। मिथ्यादृष्टीच्या घरीं। युगानुवृत्तीचीं करी। चोज पाउलें ॥ ११३ ॥
 संकल्पु जयाचा इष्टु। अहंकारु तो विनटु। ऐसिया होय शेवटु। ज्ञानें यया ॥ ११४ ॥
 आतां असो हे बहु बोली। ऐसें विश्व माया व्याली। तेथ साह्य जाली। माझी सत्ता ॥ ११५ ॥

सर्वयोनिषु कौन्तेय मूर्तयः संभवन्ति याः ।

तासां ब्रह्म महद्योनिरहं बीजप्रदः पिता ॥ ४ ॥

याकारणें मी पिता। महद्ब्रह्म हे माता। अपत्य पंडुसुता। जगडंबरु ॥ ११६ ॥
 आतां शरीरें बहुतें। देखोनि न भेदें हो चित्तें। जे मनबुद्ध्यादि भूतें। एकंचि येथें ॥ ११७ ॥
 हां गा एकाचि देहीं। काय अनारिसें अवयव नाहीं ?। तेवीं विचित्र विश्व पाहीं। एकचि हें ॥ ११८ ॥
 पै उंचा नीचा डाहाळिया। विषमा वेगळालिया। येकाचि जेवीं जालिया। बीजाचिया ॥ ११९ ॥

आणि संबधु तोही ऐसा । मृत्तिके घट्टु लेंकु जैसा । कां पटत्व कापुसा । नातू होय ॥ १२० ॥
 नाना कल्लोळपरंपरा । संतती जैसी सागरा । आम्हां आणि चराचरा । संबधु तैसा ॥ १२१ ॥
 म्हणौनि वन्हि आणि ज्वाळ । दोन्ही वन्हीचि केवळ । तेवीं मी गा सकळ । संबधु वावो ॥ १२२ ॥
 जालेनि जगें मी झाकें । तरी जगत्वे कोण फाके ? । किळेवरी माणिकें । लोपिजे काई ? ॥ १२३ ॥
 अळंकारातें आलें । तरी सोनेपण काइ गेलें ? । कीं कमळ फांकलें । कमळत्वा मुके ? ॥ १२४ ॥
 सांग पां धनंजया । अवयवीं अवयविया । आच्छादिजे कीं तया । तेंचि रूप ? ॥ १२५ ॥
 कीं विरूढलिया जोंधळा । कणिसाचा निर्वाळा । वेंचला कीं आगळा । दिसतसे ॥ १२६ ॥
 म्हणौनि जग परौतें । सारुनि पाहिजे मातें । तैसा नोव्हें उखितें । आघवें मीचि ॥ १२७ ॥
 हा तूं साचोकारा । निश्चयाचा खरा । गांठी बांध वीरा । जीवाचिये ॥ १२८ ॥
 आतां मियां मज दाविला । शरीरी वेगळाला । गुणीं मीचि बांधला । ऐसा आवडें ॥ १२९ ॥
 जैसें स्वप्नीं आपण । उठूनियां आत्ममरण । भोगिजे गा जाण । कपिध्वजा ॥ १३० ॥
 कां कवळातें डोळे । प्रकाशूनि पिवळें । देखती तेंही कळे । तयांसीचि ॥ १३१ ॥
 नाना सूर्यप्रकाशें । प्रकटी तें अभ्र भासे । तो लोपला हेंही दिसे । सूर्येचि की ॥ १३२ ॥
 पै आपणपेनि जालिया । छाया गा आपुलिया । बिहोनि बिहालिया । आन आहे ? ॥ १३३ ॥
 तैसीं इयें नाना देहें । दाऊनि मी नाना होयें । तेथ ऐसा जो बंधु आहे । तेंही देखें ॥ १३४ ॥
 बंधु कां न बंधिजे । हें जाणणें मज माझे । नेणणेनि उपजे । आपलेनि ॥ १३५ ॥
 तरी कोणें गुणें कैसा । मजचि मी बंधु ऐसा । आवडे तें परियेसा । अर्जुनदेवा ॥ १३६ ॥
 गुण ते किती किंधर्म । कायि ययां रूपनाम । कें जालें हें वर्म । अवधारीं पां ॥ १३७ ॥

सत्त्वं रजस्तम इति गुणाः प्रकृतिसंभवाः ।
 निबध्नन्ति महाबाहो देहे देहिनमव्ययम् ॥ ५ ॥

तरी सत्त्वरजतम । तिघांसि हें नाम । आणि प्रकृति जन्म- । भूमिका ययां ॥ १३८ ॥
 येथ सत्त्व तें उत्तम । रज तें मध्यम । तिहींमाजीं तम । सावियाधारें ॥ १३९ ॥
 हें एकेचि वृत्तीच्या ठायीं । त्रिगुणत्व आवडे पाहीं । वयसात्रय देहीं । येकीं जेवीं ॥ १४० ॥
 कां मीनलेनि कीडें । जंव जंव तूक वाढे । तंव तंव सोनें हीन पडे । पांचिका कसीं ॥ १४१ ॥
 पै सावधपण जैसें । वाहविलें आळसें । सुषुप्ति बैसे । घणावोनि ॥ १४२ ॥
 तैसी अज्ञानांगीकारें । निगाली वृत्ति विखुरे । ते सत्त्वरजद्वारें । तमही होय ॥ १४३ ॥
 अर्जुना गा जाण । ययां नाम गुण । आतां दाखऊं खूण । बांधिती ते ॥ १४४ ॥
 तरी क्षेत्रज्ञदशे । आत्मा मोटका पैसे । हें देह मी ऐसें । मुहूर्त करी ॥ १४५ ॥
 आजन्ममरणांतीं । देहधर्मीं समस्तीं । ममत्वाची सूती । घे ना जंव ॥ १४६ ॥
 जैसी मीनाच्या तोंडीं । पडेना जंव उंडी । तंव गळ आसुडी । जळपारधी ॥ १४७ ॥

तत्र सत्त्वं निर्मलत्वात् प्रकाशकमनामयम् ।
 सुखसंगेन बध्नाति ज्ञानसंगेन चानघ ॥ ६ ॥

तेवीं सत्त्वं लुब्धकं । सुखज्ञानाचीं पाशकं । वोढिजती मग खुडके । मृगु जैसा ॥ १४८ ॥
 मग ज्ञानें चडफडी । जाणिवेचे खुरखोडी । स्वयं सुख हें धाडी । हातींचें गा ॥ १४९ ॥
 तेव्हां विद्यामानें तोखे । लाभमात्रें हरिखे । मी संतुष्ट हेंही देखे । श्लाघों लागे ॥ १५० ॥
 म्हणे भाग्य ना माझे ? । आजि सुखियें नाहीं दुजें । विकाराष्टकें फुंजे । सात्त्विकाचेनि ॥ १५१ ॥
 आणि येणेंही न सरे । लांकण लागे दुसरें । जें विद्वत्तेचें भरे । भूत आंगीं ॥ १५२ ॥
 आपणचि ज्ञानस्वरूप आहे । तें गेलें हें दुःख न वाहे । कीं विषयज्ञानें होये । गगनायेवढा ॥ १५३ ॥
 रावो जैसा स्वप्नी । रंकपणें रिघे धानी । तो दों दाणां मानी । इंद्र ना मी ॥ १५४ ॥
 तैसें गा देहातीता । जालेया देहवंता । हों लागे पंडुसुता । बाह्यज्ञानें ॥ १५५ ॥
 प्रवृत्तिशास्त्र बुझे । यज्ञविद्या उमजे । किंबहुना सुझे । स्वर्गवरी ॥ १५६ ॥
 आणि म्हणे आजि आन । मीवांचूनि नाहीं सज्ञान । चातुर्यचंद्रा गगन । चित्त माझे ॥ १५७ ॥
 ऐसें सत्त्व सुखज्ञानीं । जीवासि लावूनि कानी । बैलाची करी वानी । पांगुळाचिया ॥ १५८ ॥
 आतां हाचि शरीरीं । रजें जियापरी । बांधिजे तें अवधारीं । सांगिजैल ॥ १५९ ॥

रजो रागात्मकं विद्धि तृष्णासंगसमुद्भवम् ।
 तन्निबध्नाति कौन्तेय कर्मसंगेन देहिनम् ॥ ७ ॥

हें रज याचि कारणें । जीवातें रंजळं जाणे । हें अभिलाखाचें तरुणें । सदाचि गा ॥ १६० ॥
 हें जीवीं मोटकें रिगे । आणि कामाच्या मदीं लागे । मग वारया वळघे । तृष्णेचिया ॥ १६१ ॥
 घृतें आंबुखूनि आगियाळें । वज्राग्नीचें सादुकलें । आतां बहु थेंकुलें । आहे तेथ ? ॥ १६२ ॥
 तैसी खवळें चाड । होय दुःखासकट गोड । इंद्रश्रीहि सांकड । गमों लागे ॥ १६३ ॥
 तैसी तृष्णा वाढिनलिया । मेरुही हाता आलिया । तन्ही म्हणे एखादिया । दारुणा वळघो ॥ १६४ ॥
 जीविताचि कुरोंडी । वोवाळूं लागे कवडी । मानी तृष्णाचिये जोडी । कृतकृत्यता ॥ १६५ ॥
 आजि असतें वेंचिजेल । परी पाहे काय कीजेल । ऐसा पांगीं वडील । व्यवसाय मांडी ॥ १६६ ॥
 म्हणे स्वर्गा हन जावें । तरी काय तेथें खावें । इयालागीं धावें । याग करूं ॥ १६७ ॥
 व्रतापाठीं व्रतें । आचरें इष्टापूतें । काम्यावांचूनि हातें । शिवणें नाहीं ॥ १६८ ॥
 पै ग्रीष्मांतीचा वारा । विसावो नेणें वीरा । तैसा न म्हणे व्यापारा । रात्रदिवस ॥ १६९ ॥
 काय चंचळु मासा ? । कामिनीकटाक्षु जैसा । लवलाहो तैसा । विजूही नाहीं ॥ १७० ॥
 तेतुलेनि गा वेगें । स्वर्गसंसारपांगें । आगीमाजीं रिगे । क्रियांचिये ॥ १७१ ॥
 ऐसा देहीं देहावेगळा । ले तृष्णेचिया सांखळा । खटाटोपु वाहे गळां । व्यापाराचा ॥ १७२ ॥
 हें रजोगुणाचें दारुण । देहीं देहियासी बंधन । परिस आतां विंदाण । तमाचें तें ॥ १७३ ॥

तमस्त्वज्ञानजं विद्धि मोहनं सर्वदेहिनाम् ।
 प्रमादालस्यनिद्राभिस्तन्निबध्नाति भारत ॥ ८ ॥

व्यवहाराचेहि डोळे । मंद जेणें पडळें । मोहरात्रीचें काळें । मेहुडें जें ॥ १७४ ॥
 अज्ञानाचें जियालें । जया एका लागलें । जेणें विश्व भुललें । नाचत असे ॥ १७५ ॥

अविवेकमहामंत्र । जें मौढ्यमद्याचें पात्र । हें असो मोहनास्त्र । जीवांसि जें ॥ १७६ ॥
 पार्था तें गा तम । रचूनि ऐसें वर्म । चौखुरी देहात्म- । मानियातें ॥ १७७ ॥
 हें एकचि कीर शरीरी । माजों लागे चराचरी । आणि तेथ दुसरी । गोठी नाही ॥ १७८ ॥
 सर्वेद्रिया जाड्य । मनामार्जी मौढ्य । माल्हाती जे दाढ्य । आलस्याचें ॥ १७९ ॥
 आंगें आंग मोडामोडी । कार्यजाती अनावडी । नुसती परवडी । जांभयांची ॥ १८० ॥
 उघडियाची दिठी । देखणें नाही किरीटी । नाळवितांचि उठी । वो म्हणौनि ॥ १८१ ॥
 पडलिये धोंडी । नेणे कानी मुरडी । तयाचि परी मुरकुंडी । उकलूं नेणें ॥ १८२ ॥
 पृथ्वी पाताळीं जांवो । कां आकाशही वरी येवो । परी उठणें हा भावो । उपजों नेणें ॥ १८३ ॥
 उचितानुचित आघवें । झांसुरता नाठवे जीवें । जेथींचा तेथ लोळावें । ऐसी मेधा ॥ १८४ ॥
 उभऊनि करतळें । पडिघाये कपोळें । पायाचें शिरियाळें । मांडूं लागे ॥ १८५ ॥
 आणि निद्रेविषयीं चांगु । जीवीं आधि लागु । झोंपीं जातां स्वर्गु । वावो म्हणे ॥ १८६ ॥
 ब्रह्मायु होईजे । मा निजलेयाचि असिजे । हें वांचूनि दुजें । व्यसन नाही ॥ १८७ ॥
 कां वाटें जातां वोधें । कल्हातांही डोळा लागे । अमृतही परी नेधे । जरी नीद आली ॥ १८८ ॥
 तेवींचि आक्रोशबळें । व्यापारे कोणे एके वेळे । निगालें तरी आंधळें । रोषें जैसें ॥ १८९ ॥
 केधवां कैसे राहाटावें । कोणेसीं काय बोलावें । हें ठाकतें कीं नागवें । हेंही नेणें ॥ १९० ॥
 वणवा मियां आघवा । पांखें पुसोनि घेयावा । पतंगु पां हांवा । घाली जेवीं ॥ १९१ ॥
 तैसा वळघे साहसा । अकरणींच धिंवसा । किंबहुना ऐसा । प्रमादु रुचे ॥ १९२ ॥
 एवं निद्रालस्यप्रमादी । तम इया त्रिबंधीं । बांधे निरुपाधी । चोखटातें ॥ १९३ ॥
 जैसा वन्ही काष्ठीं भरे । तें दिसे काष्ठाकारें । व्योम घटें आवरे । तें घटाकाश ॥ १९४ ॥
 नाना सरोवर भरलें । तें चंद्रत्व तेथें बिंबलें । तैसें गुणाभासीं बांधलें । आत्मत्व गमे ॥ १९५ ॥

सत्त्वं सुखे संजयति रजः कर्मणि भारत ।
 ज्ञानमावृत्य तु तमः प्रमादे संजयत्युत ॥ ९ ॥

रजस्तमश्चाभिभूय सत्त्वं भवति भारत ।
 रजः सत्त्वं तमश्चैव तमः सत्त्वं रजस्तथा ॥ १० ॥

पैं हरूनि कफवात । जें देही आटोपे पित्त । तें करी संतप्त । देह जेवीं ॥ १९६ ॥
 कां वरिष आतप जैसें । जिणौनि शीतचि दिसे । तेव्हां होय हिंव ऐसें । आकाश हें ॥ १९७ ॥
 नाना स्वप्न जागृती । लोपूनि ये सुषुप्ती । तें क्षणु एक चित्तवृत्ती । तेचि होय ॥ १९८ ॥
 तैसीं रजतमें हारवी । जें सत्त्व माजु मिरवी । तें जीवाकरवीं म्हणवी । सुखिया ना मी ? ॥ १९९ ॥
 तैसेंचि सत्त्व रज । लोपूनि तमाचें भोज । वळघें तें सहज । प्रमादी होय ॥ २०० ॥
 तयाचि गा परिपाठी । सत्त्व तमातें पोटी । घालूनि जेव्हां उठी । रजोगुण ॥ २०१ ॥
 तेव्हां कर्मावांचूनि कांहीं । आन गोमटें नाहीं । ऐसें मानी देहीं । देहराजु ॥ २०२ ॥
 त्रिगुण वृद्धि निरूपण । तीं श्लोकीं सांगितलें जाण । आतां सत्त्वादि वृद्धिलक्षण । सादर परियेसीं ॥ २०३ ॥

सर्वद्वारेषु देहेऽस्मिन् प्रकाश उपजायते ।
ज्ञानं यदा तदा विद्याद्विवृद्धं सत्त्वमित्युत ॥ ११ ॥

लोभः प्रवृत्तिरारम्भः कर्मणामशमः स्पृहा ।
रजस्येतानि जायन्ते विवृद्धे भरतर्षभ ॥ १२ ॥

अप्रकाशोऽप्रवृत्तिश्च प्रमादो मोह एव च ।
तमस्येतानि जायन्ते विवृद्धे कुरुनन्दन ॥ १३ ॥

यदा सत्त्वे प्रवृद्धे तु प्रलयं याति देहभृत् ।
तदोत्तमविदां लोकानमलान् प्रतिपद्यते ॥ १४ ॥

रजसि प्रलयं गत्वा कर्मसंगिषु जायते ।
तथा प्रलीनस्तमसि मूढयोनिषु जायते ॥ १५ ॥

पैं रजतमविजयें । सत्त्व गा देहीं इयें । वाढतां चिन्हें तियें । ऐसीं होती ॥ २०२०४ ॥
जे प्रज्ञा आंतुलीकडे । न समाती बाहेरी वोसडें । वसंती पद्मखंडें । दृती जैसी ॥ २०५ ॥
सर्वेंद्रियांच्या आंगणीं । विवेक करी राबणी । साचचि करचरणीं । होती डोळे ॥ २०६ ॥
राजहंसापुढें । चांचूचें आगरडें । तोडी जेवीं झगडे । क्षीरनीराचे ॥ २०७ ॥
तेवीं दोषादोषविवेकीं । इंद्रियेंचि होती पारखीं । नियमु बा रे पायिकी । वोळगे तें ॥ २०८ ॥
नाइकणें तें कानचि वाळी । न पहाणें तें दिठीचि गाळी । अवाच्य तें टाळी । जीभचि गा ॥ २०९ ॥
वाती पुढां जैसैं । पळों लागे काळवसैं । निषिद्ध इंद्रियां तैसैं । समोर नोहे ॥ २१० ॥
धाराधरकाळें । महानदी उचंबळे । तैसी बुद्धि पघळे । शास्त्रजातीं ॥ २११ ॥
अगा पुनवेच्या दिवशीं । चंद्रप्रभा धावें आकाशीं । ज्ञानीं वृत्ति तैसी । फांके सैंघ ॥ २१२ ॥
वासना एकवटे । प्रवृत्ति वोहटे । मानस विटे । विषयांवरि ॥ २१३ ॥
एवं सत्त्व वाढे । तैं हें चिन्ह फुडें । आणि निधनही घडे । तेव्हांचि जरी ॥ २१४ ॥
कां पाहालेनि सुयाणें । जालया परगुणें । पडियतें पाहुणें । स्वर्गौंनियां ॥ २१५ ॥
तरी जैसीचि घरींची संपत्ती । आणि तैसीचि औदार्यधैर्यवृत्ती । मा परत्रा आणि कीर्ती । कां नोहावें ? ॥ २१६ ॥
मग गोमटेया तया । जावळी असे धनंजया । तेवीं सत्त्वीं जाणे देहा । कें आथि गा ? ॥ २१७ ॥
जे स्वगुणीं उद्धट । घेऊनि सत्त्व चोखट । निगे सांडूनि कोपट । भोगक्षम हें ॥ २१८ ॥
अवचटें ऐसा जो जाये । तो सत्त्वाचाचि नवा होये । किंबहुना जन्म लाहे । ज्ञानियांमाजीं ॥ २१९ ॥

सांग पां धनुर्धरा । रावो रायपणें डोंगरा । गेलिया अपुरा । होय काई ? ॥ २२० ॥
नातरी येथिंचा दिवा । नेलिया सेजिया गांवा । तो तेथें तरी पांडवा । दीपचि कीं ॥ २२१ ॥
तैसी ते सत्त्वशुद्धी । आगळी ज्ञानेंसी वृद्धी । तरंगावों लागें बुद्धी । विवेकावरी ॥ २२२ ॥
पैं महदादि परिपाठी । विचारूनि शेवटीं । विचारासकट पोटीं । जिरोनि जाय ॥ २२३ ॥
छत्तिसां सदतिसावें । चोविसां पंचविसावें । तिन्ही नुरोनि स्वभावे । चतुर्थ जें ॥ २२४ ॥
ऐसें सर्व जें सर्वोत्तम । जालें असे जया सुगम । तयासवें निरुपम । लाहे देह ॥ २२५ ॥
इयाचि परी देख । तमसत्त्व अधोमुख । बैसोनि जें आगळीक । धरी रज ॥ २२६ ॥
आपलिया कार्याचा । धुमाड गांवीं देहाचा । माजवी तें चिन्हांचा । उदयो ऐसा ॥ २२७ ॥
पांजरली वाहुटळी । करी वेगळ वेंटाळी । तैसी विषयीं सरळी । इंद्रियां होय ॥ २२८ ॥
परदारादि पडे । परी विरुद्ध ऐसें नावडे । मग शेळियेचेनि तोंडें । सैघ चारी ॥ २२९ ॥
हा ठायवरी लोभु । करी स्वैरत्वाचा राबु । वेंटाळितां अलाभु । तें तें उरे ॥ २३० ॥
आणि आड पडलिया । उद्यमजाती भलतिया । प्रवृत्ती धनंजया । हातु न काढी ॥ २३१ ॥
तेवींचि एखादा प्रासादु । कां करावा अश्वमेधु । ऐसा अचाट छंदु । घेऊनि उठी ॥ २३२ ॥
नगरेंचि रचावीं । जळाशयें निर्मावीं । महावनें लावावीं । नानाविधें ॥ २३३ ॥
ऐसैसां अफाटीं कर्मीं । समारंभु उपक्रमीं । आणि दृष्टादृष्ट कामीं । पुरे न म्हणे ॥ २३४ ॥
सागरुही सांडीं पडे । आगी न लाहे तीन कवडे । ऐसें अभिलषीं जोडे । दुर्भरत्व ॥ २३५ ॥
स्पृहा मना पुढां पुढां । आशेचा घे दवडा । विश्व घापे चाडा । पायांतळीं ॥ २३६ ॥
इत्यादि वाढतां रजीं । इयें चिन्हें होतीं साजीं । आणि ऐशा समाजीं । वेंचे जरी देह ॥ २३७ ॥
तरी आघवाचि इहीं । परिवारला आनी देहीं । रिगे परी योनिही । मानुषीचि ॥ २३८ ॥
सुरवाडेंसिं भिकारी । वसो पां राजमंदिरी । तरी काय अवधारीं । रावो होईल ? ॥ २३९ ॥
बैल तेथें करबाडें । हें न चुके गा फुडें । नेईजो कां वन्हाडें । समर्थाचेनी ॥ २४० ॥
म्हणौनि व्यापारा हातीं । असंतु दिहा ना राती । तैसयाचिये पांती । जुंपिजे तो ॥ २४१ ॥
कर्मजडाच्या ठायीं । किंबहुना होय देहीं । जो रजोवृत्तीच्या डोहीं । बुडोनि निमे ॥ २४२ ॥
मग तैसाचि पुढती । रजसत्त्ववृत्ती । गिळूनि ये उन्नती । तमोगुण ॥ २४३ ॥
तैचि जियें लिंगें । देहींचीं सबाह्य सांगें । तियें परिस चांगें । श्रोत्रबळें ॥ २४४ ॥
तरी होय ऐसें मन । जैसें रविचंद्रहीन । रात्रीचें कां गगन । अंवेसेचिये ॥ २४५ ॥
तैसें अंतर असोस । होय स्फूर्तिहीन उद्वस । विचाराची भाष । हारपे तें ॥ २४६ ॥
बुद्धि मेचवेना धोंडीं । हा ठायवरी मवाळें सांडी । आठवो देशधडी । जाला दिसे ॥ २४७ ॥
अविवेकाचेनि माजें । सबाह्य शरीर गाजे । एकलेनि घेपे दीजे । मौढ्य तेथ ॥ २४८ ॥
आचारभंगाचीं हाडें । रुपतीं इंद्रियांपुढें । मरे जरी तेणेंकडे । क्रिया जाय ॥ २४९ ॥
पैं आणिकही एक दिसे । जे दुष्कृतीं चित्त उल्हासे । आंधारी देखणें जैसें । डुडुळाचें ॥ २५० ॥
तैसें निषिद्धाचेनि नावें । भलतेंही भरे हावे । तियेविषयीं धांवे । घेती करणें ॥ २५१ ॥
मदिरा न घेतां डुले । सन्निपातेंवीण बरळे । निष्प्रेमेचि भुले । पिसें जैसें ॥ २५२ ॥
चित्त तरी गेलें आहे । परी उन्मनी ते नोहे । ऐसें माल्हातिजे मोहें । माजिरेनि ॥ २५३ ॥
किंबहुना ऐसैसीं । इयें चिन्हें तम पोषीं । जें वाढे आयितीसी । आपुलिया ॥ २५४ ॥
आणि हेंचि होय प्रसंगें । मरणाचें जरी पडे खागें । तरी तेतुलेनि निगे । तमेंसीं तो ॥ २५५ ॥

राई राईपण बीजीं। सांठवूनियां अंग त्यजी। मग विरूढे तें दुजी। गोठी आहे ? ॥ २५६ ॥
 पैं होऊनि दीपकलिका। येरु आगी विझो कां। कां जेथ लागे तेथ असका। तोचि आहे ॥ २५७ ॥
 म्हणौनि तमाचिये लोथें। बांधोनियां संकल्पातें। देह जाय तें मागौतें। तमाचेचि होय ॥ २५८ ॥
 आतां काय येणें बहुवे। जो तमोवृद्धि मृत्यु लाहे। तो पशु कां पक्षी होये। झाड कां कृमी ॥ २५९ ॥

कर्मणः सुकृतस्याहुः सात्त्विकं निर्मलं फलम् ।
 रजसस्तु फलं दुःखमज्ञानं तमसः फलम् ॥ १६ ॥

येणेंचि पैं कारणें। जें निपजे सत्त्वगुणें। तें सुकृत ऐसें म्हणे। श्रौत समो ॥ २६० ॥
 म्हणौनि तया निर्मळा। सुखज्ञानी सरळा। अपूर्व ये फळा। सात्त्विक तें ॥ २६१ ॥
 मग राजसा जिया क्रिया। तया इंद्रावणी फळलिया। जें सुखें चितारूनियां। फळती दुःखें ॥ २६२ ॥
 कां निंबोळियेचें पिक। वरि गोड आंत विख। तैसें तें राजस देख। क्रियाफळ ॥ २६३ ॥
 तामस कर्म जितुकें। अज्ञानफळेंचि पिके। विषांकुर विखें। जियापरी ॥ २६४ ॥

सत्त्वात्संजायते ज्ञानं रजसो लोभ एव च ।
 प्रमादमोहौ तमसो भवतोऽज्ञानमेव च ॥ १७ ॥

म्हणौनि बा रे अर्जुना। येथ सत्त्वचि हेतु ज्ञाना। जैसा कां दिनमाना। सूर्य हा पैं ॥ २६५ ॥
 आणि तैसेंचि हें जाण। लोभासि रज कारण। आपुलें विस्मरण। अद्वैता जेवीं ॥ २६६ ॥
 मोह अज्ञान प्रमादा। ययां मैळेया दोषवृंदा। पुढती पुढती प्रबुद्धा। तमचि मूळ ॥ २६७ ॥
 ऐसें विचाराच्या डोळां। तिन्ही गुण हे वेगळवेगळां। दाविले जैसा आंवळा। तळहातींचा ॥ २६८ ॥
 तंव रजतमें दोन्ही। देखिलीं प्रौढ पतनीं। सत्त्वावांचूनि नाणीं। ज्ञानाकडे ॥ २६९ ॥
 म्हणौनि सात्त्विक वृत्ती। एक जाले गा जन्मव्रती। सर्वत्यागें चतुर्थीं। भक्ति जैसी ॥ २७० ॥

ऊर्ध्वं गच्छन्ति सत्त्वस्था मध्ये तिष्ठन्ति राजसाः ।
 जघन्यगुणवृत्तिस्था अधो गच्छन्ति तामसाः ॥ १८ ॥

तैसें सत्त्वाचेनि नटनाचें। असणें जाणें जयांचें। ते तनुत्यागीं स्वर्गींचे। राय होती ॥ २७१ ॥
 इयाचि परी रजें। जिहीं कां जीजे मरिजे। तिहीं मनुष्य होईजे। मृत्युलोकीं ॥ २७२ ॥
 तेथ सुखदुःखाचें खिचटें। जेविजें एकेचि ताटें। जेथ इये मरणवाटे। पडिलें नुठी ॥ २७३ ॥
 आणि तयाचि स्थिति तमीं। जे वाढोनि निमती भोगक्षमीं। ते घेती नरकभूमी। मूळपत्र ॥ २७४ ॥
 एवं वस्तूचिया सत्ता। त्रिगुणासी पंडुसुता। दाविली सकारणता। आघवीचि ॥ २७५ ॥
 पैं वस्तु वस्तुत्वे असिकें। तें आपणपें गुणासारिखें। देखोनि कार्यविशेखें। अनुकरे गा ॥ २७६ ॥
 जैसें कां स्वप्नींचेनि राजें। जें परचक्र देखिजे। तें हारी जैत होईजे। आपणपांचि ॥ २७७ ॥
 तैसे मध्योर्ध्व अध। हे जे गुणवृत्तिभेद। ते दृष्टीवांचूनि शुद्ध। वस्तुचि असे ॥ २७८ ॥

नान्यं गुणेभ्यः कर्तारं यदा द्रष्टाऽनुपश्यति ।
गुणेभ्यश्च परं वेत्ति मद्भावं सोऽधिगच्छति ॥ १९ ॥

परी हे वाहणी असो । तरी तुज आन न दिसो । परिसें तें सांगतसों । मागील गोठी ॥ २७९ ॥
तरी ऐसें जाणजे । सामर्थ्ये तिन्ही सहजें । होती देहव्याजें । गुणचि हे ॥ २८० ॥
इंधनाचेनि आकारें । अग्नि जैसा अवतरे । कां आंगवे तरुवरें । भूमिरसु ॥ २८१ ॥
नाना दहियाचेनि मिसें । परिणमे दूधचि जैसें । कां मूर्त होय ऊंसें । गोडी जेवीं ॥ २८२ ॥
तैसें हे स्वांतःकरण । देहचि होती त्रिगुण । म्हणौनि बंधासि कारण । घडे कीर ॥ २८३ ॥
परी चोज हें धनुर्धरा । जे एवढा हा गुंफिरा । मोक्षाचा संसारा । उणा नोहे ॥ २८४ ॥
त्रिगुण आपुलालेनि धर्मे । देहींचे माघुत साउमें । चाळितांही न खोमें । गुणातीतता ॥ २८५ ॥
ऐसी मुक्ति असे सहज । ते आतां परिसऊं तुज । जे तूं ज्ञानांबुज- । द्विरेफु कीं ॥ २८६ ॥
आणि गुणीं गुणाजोगें । चैतन्य नोहे मागें । बोलिलों तें खागें । तेवींचि हें ॥ २८७ ॥
तरी पार्था जें ऐसें । बोधलेनि जीवें दिसे । स्वप्न कां जैसें । चेडलेनी ॥ २८८ ॥
नातरी आपण जळीं । बिंबलों तीरोनी न्याहळी । चळण होतां कल्लोळीं । अनेकधा ॥ २८९ ॥
कां नटलेनि लाघवें । नट्टु जैसा न झकवे । तैसें गुणजात देखावें । न होनियां ॥ २९० ॥
पैं ऋतुत्रय आकाशें । धरूनियांही जैसें । नेदिजेचि येवों वोसें । वेगळेपणा ॥ २९१ ॥
तैसें गुणीं गुणापरौतें । जें आपणपें असे आयितें । तिये अहं बैसे अहंतें । मूळकेचिये ॥ २९२ ॥
तैं तेथूनि मग पाहतां । म्हणे साक्षी मी अकर्ता । हे गुणचि क्रियाजातां । नियोजित ॥ २९३ ॥
सत्त्वरजतमांचा । भेदीं पसरु कर्मांचा । होत असे तो गुणांचा । विकारु हा ॥ २९४ ॥
ययामाजीं मी ऐसा । वर्नीं कां वसंतु जैसा । वनलक्ष्मीविलासा । हेतुभूत ॥ २९५ ॥
कां तारांगणीं लोपावें । सूर्यकांतीं उद्दीपावें । कमळीं विकासावें । जावें तमें ॥ २९६ ॥
ये कोणाचीं काजें कहीं । सवितिया जैसी नाही । तैसा अकर्ता मी देहीं । सत्तारूप ॥ २९७ ॥
मी दाऊनि गुण देखे । गुणता हे मियां पोखे । ययाचेनि निःशेखें । उरे तें मी ॥ २९८ ॥
ऐसेनि विवेकें जया । उदो होय धनंजया । ये गुणातीतत्व तया । अर्थपथें ॥ २९९ ॥

गुणानेतानतीत्य त्रीन्देही देहसमुद्भवान् ।
जन्ममृत्युजरादुःखैर्विमुक्तोऽमृतमश्नुते ॥ २० ॥

आतां निर्गुण असे आणिक । तें तो जाणें अचुक । जे ज्ञानें केलें टीक । तयाचिवरी ॥ ३०० ॥
किंबहुना पंडुसुता । ऐसी तो माझी सत्ता । पावे जैसी सरिता । सिंधुत्व गा ॥ ३०१ ॥
नळिकेवरुनि उठिला । जैसा शुक शाखे बैसला । तैसा मूळ अहंतें वेढिला । तो मी म्हणौनि ॥ ३०२ ॥
अगा अज्ञानाचिया निदा । जो घोरत होता बदबदा । तो स्वस्वरूपीं प्रबुद्धा । चेडला कीं ॥ ३०३ ॥
पैं बुद्धिभेदाचा आरिसा । तया हातोनि पडिला वीरेशा । म्हणौनि प्रतिमुखाभासा । मुकला तो ॥ ३०४ ॥
देहाभिमानाचा वारा । आतां वाजो ठेला वीरा । तैं ऐक्य वीचिसागरां । जीवेशां हें ॥ ३०५ ॥
म्हणौनि मद्भावेसी । प्राप्ति पाविजे तेणेंसरिसी । वर्षांतीं आकाशीं । घनजात जेवीं ॥ ३०६ ॥
तेवीं मी होऊनि निरुता । मग देहींचि ये असतां । नागवे देहसंभूतां । गुणांसि तो ॥ ३०७ ॥

जैसा भिंगाचेनि घरें। दीपप्रकाशु नावरे। कां न विझेचि सागरें। वडवानळु ॥ ३०८ ॥
 तैसा आला गेला गुणांचा। बोधु न मैळे तयाचा। तो देहीं जैसा व्योमींचा। चंद्र जळीं ॥ ३०९ ॥
 तिन्ही गुण आपुलालिये प्रौढी। देहीं नाचविती बागडीं। तो पाहोंही न धाडी। अहंतेतें ॥ ३१० ॥
 हा ठायवरी। नेहटोनि ठेला अंतरीं। आतां काय वर्ते शरीरीं। हेंही नेणे ॥ ३११ ॥
 सांडुनि आंगींची खोळी। सर्प रिगालिया पाताळीं। ते त्वचा कोण सांभाळी। तैसें जालें ॥ ३१२ ॥
 कां सौरभ्य जीर्णु जैसा। आमोदु मिळोनि जाय आकाशा। माघारा कमळकोशा। नयेचि तो ॥ ३१३ ॥
 पै स्वरूपसमरसें। ऐक्य गा जालें तैसें। तेथ किं धर्म हें कैसें। नेणें देह ॥ ३१४ ॥
 म्हणौनि जन्मजरामरण। इत्यादि जे साही गुण। ते देहींचि ठेले कारण। नाही तया ॥ ३१५ ॥
 घटाचिया खापरिया। घटभंगीं फेडिलिया। महदाकाश अपैसया। जालेंचि असे ॥ ३१६ ॥
 तैसी देहबुद्धी जाये। जें आपणपां आठौ होय। तें आन कांहीं आहे। तेंवांचुनी ? ॥ ३१७ ॥
 येणें थोर बोधलेपणें। तयासि गा देहीं असणें। म्हणूनि तो मी म्हणें। गुणातीत ॥ ३१८ ॥
 यया देवाचिया बोला। पार्थु अति सुखावला। मेघें संबोखिला। मोरु जैसा ॥ ३१९ ॥

अर्जुन उवाच ।

कैर्लिगैस्त्रीन्गुणात्नेतानतीतो भवति प्रभो ।

किमाचारः कथंचैतांस्त्रीन्गुणानतिवर्तते ॥ २१ ॥

तेणें तोषें वीर पुसे। जी कोणही चिन्हीं तो दिसे। जयामार्जी वसे। ऐसा बोधु ॥ ३२० ॥
 तो निर्गुण काय आचरे। कैसेनि गुण निस्तरे। हें सांगिजो माहेरें। कृपेचेनि ॥ ३२१ ॥
 यया अर्जुनाचिया प्रश्ना। तो षड्गुणांचा राणा। परिहारु आकर्णा। बोलतु असे ॥ ३२२ ॥
 म्हणे पार्था तुझी नवाई। हें येतुलेंचि पुससी काई। तें नामचि तया पाहीं। सत्य लटिकें ॥ ३२३ ॥
 गुणातीत जया नावें। तो गुणाधीन तरी नव्हे। ना होय तरी नांगवे। गुणां यया ॥ ३२४ ॥
 परी अधीन कां नांगवें। हेंचि कैसेनि जाणावें। गुणांचिये रवरवे-। मार्जी असतां ॥ ३२५ ॥
 हा संदेह जरी वाहसी। तरी सुखें पुसों लाहसी। परिस आतां तयासी। रूप करूं ॥ ३२६ ॥

श्रीभगवानुवाच ।

प्रकाशं च प्रवृत्तिं च मोहमेव च पाण्डव ।

न द्वेष्टि संप्रवृत्तानि न निवृत्तानि कांक्षति ॥ २२ ॥

तरी रजाचेनि माजें। देहीं कर्मांचें आणोजें। प्रवृत्ति जें घेईजे। वेंटाळुनि ॥ ३२७ ॥
 तें मीचि कां कर्मठ। ऐसा न ये श्रीमाठ। दरिद्रलिये बुद्धी वीट। तोही नाही ॥ ३२८ ॥
 अथवा सत्त्वेचि अधिकें। जें सर्वेद्वियीं ज्ञान फाके। तें सुविद्यता तोखें। उभजेही ना ॥ ३२९ ॥
 कां वाढिन्नलेनि तमें। न गिळिजेचि मोहभ्रमें। तें अज्ञानत्वे न श्रमे। घेणेंही नाही ॥ ३३० ॥
 पै मोहाच्या अवसरीं। ज्ञानाची चाड न धरी। ज्ञानें कर्म नादरी। होतां न दुःखी ॥ ३३१ ॥
 सायंप्रतर्मध्यान्हा। या तिन्ही काळांची गणना। नाही जेवीं तपना। तैसा असे ॥ ३३२ ॥
 तया वेगळाचि काय प्रकाशें। ज्ञानित्व यावें असें। कायि जळार्णव पाउसें। साजा होय ? ॥ ३३३ ॥

ना प्रवर्तलेनि कर्मै । कर्मठत्व तयां कां गमे । सांगें हिमवंतु हिमें । कांपे कायी ? ॥ ३३४ ॥
नातरी मोह आलिया । काई पां ज्ञाना मुकिजैल तया । हो मा आगीतें उन्हाळेया । जाळवत असे ? ॥ ३३५ ॥

उदासीनवदासीनो गुणैर्यो न विचाल्यते ।
गुणा वर्तन्त इत्येव यो वतिष्ठति नेङ्गते ॥ २३ ॥

तैसे गुणागुणकार्य हें । आघवेंचि आपण आहे । म्हणौनि एकेका नोहे । तडातोडी ॥ ३३६ ॥
येवढे गा प्रतीती । तो देहा आलासे वस्ती । वाटे जातां गुंती- । मार्जी जैसा ॥ ३३७ ॥
तो जिणता ना हरवी । तैसा गुण नव्हे ना करवी । जैसी कां श्रोणवी । संग्रामींची ॥ ३३८ ॥
कां शरीराआंतील प्राणु । घरीं आतिथ्याचा ब्राह्मणु । नाना चोहटांचा स्थाणु । उदासु जैसा ॥ ३३९ ॥
आणि गुणाचा यावाजावा । ढळे चळे ना पांडवा । मृगजळाचा हेलावा । मेरु जैसा ॥ ३४० ॥
हें बहुत कायि बोलिजे । व्योम वारेनि न वचिजे । कां सूर्य ना गिळिजे । अंधकारें ? ॥ ३४१ ॥
स्वप्न कां गा जियापरी । जगतयातें न सिंतरी । गुणीं तैसा अवधारीं । न बंधिजे तो ॥ ३४२ ॥
गुणांसि कीर नातुडे । परी दुरूनि जै पाहे कोडें । तें गुणदोष सायिखडें । सभ्यु जैसा ॥ ३४३ ॥
सत्कर्मै सात्त्विकीं । रज तें रजोविषयकीं । तम मोहादिकीं । वर्तत असे ॥ ३४४ ॥
परिस तयाचिया गा सत्ता । होती गुणक्रिया समस्ता । हें फुडें जाणे सविता । लौकिका जेवीं ॥ ३४५ ॥
समुद्रचि भरती । सोमकांतचि द्रवती । कुमुदें विकासती । चंद्रु तो उगा ॥ ३४६ ॥
कां वाराचि वाजे विझे । गगनें निश्चळ असिजे । तैसा गुणाचिये गजबजे । डोलेना जो ॥ ३४७ ॥
अर्जुना येणें लक्षणें । तो गुणातीतु जाणणें । परिस आतां आचरणें । तयाचीं जीं ॥ ३४८ ॥

समदुःखसुखः स्वस्थः समलोष्टाश्मकाञ्चनः ।
तुल्यप्रियाप्रियोधीरस्तुल्यनिन्दात्मसंस्तुतिः ॥ २४ ॥

तरी वस्त्रासि पाठीं पोटीं । नाहीं सुतावांचूनि किरीटी । ऐसें सुये दिठी । चराचर मद्रूपें ॥ ३४९ ॥
म्हणौनि सुखदुःखासरिसें । कांटाळें आचरे ऐसें । रिपुभक्तां जैसें । हरीचें देणें ॥ ३५० ॥
एन्हवीं तरी सहजें । सुखदुःख तैचि सेविजे । देहजळीं होईजे । मासोळीं जै ॥ ३५१ ॥
आतां तें तंव तेणें सांडिलें । आहे स्वस्वरूपेंसीचि मांडिलें । सस्यांतीं निवडिलें । बीज जैसें ॥ ३५२ ॥
कां वोघ सांडूनि गांग । रिघोनि समुद्राचें आंग । निस्तरली लगबग । खळाळाची ॥ ३५३ ॥
तेवीं आपणपांचि जया । वस्ती जाली गा धनंजया । तया देहीं अपैसया । सुख तैसें दुःख ॥ ३५४ ॥
रात्रि तैसें पाहलें । हें धारणा जेवीं एक जालें । आत्माराम देहीं आतलें । द्वंद्व तैसें ॥ ३५५ ॥
पै निद्रिताचेनि आंगेंशीं । सापु तैशी उर्वशी । तेवीं स्वरूपस्था सरिशीं । देहीं द्वेद्वें ॥ ३५६ ॥
म्हणौनि तयाच्या ठायीं । शेणा सोनया विशेष नाहीं । रत्ना गुंडेया कांहीं । नेणिजे भेदु ॥ ३५७ ॥
घरा येवों पां स्वर्ग । कां वरिपडो वाघ । परी आत्मबुद्धीसि भंग । कदा नव्हे ॥ ३५८ ॥
निवटलें न उपवडे । जळीनलें न विरूढे । साम्यबुद्धी न मोडे । तयापरी ॥ ३५९ ॥
हा ब्रह्मा ऐसेनि स्तविजो । कां नीच म्हणौनि निंदिजो । परी नेणें जळों विझों । राखोंडी जैसी ॥ ३६० ॥
तैसी निंदा आणि स्तुती । नये कोणहेचि व्यक्ती । नाहीं अंधारें कां वाती । सूर्या घरीं ॥ ३६१ ॥

मानापमानयोस्तुल्यस्तुल्यो मित्रारिपक्षयोः ।
सर्वारम्भपरित्यागी गुणातीतः स उच्यते ॥ २५ ॥

ईश्वर म्हणौनि पूजिला । कां चोरु म्हणौनि गांजिला । वृषगर्जी वेढिला । केला रावो ॥ ३६२ ॥
कां सुहृद पासीं आले । अथवा वैरी वरपडे जाले । परी नेणें राती पाहालें । तेज जेवीं ॥ ३६३ ॥
साहीं ऋतु येतां आकाशें । लिंपिजेचि ना जैसें । तेवीं वैशम्य मानसें । जाणिजेना ॥ ३६४ ॥
आणीकही एकु पाहीं । आचारु तयाच्या ठायीं । तरी व्यापारासि नाहीं । जालें दिसे ॥ ३६५ ॥
सर्वारंभा उटकलें । प्रवृत्तीचें तेथ मावळले । जळती गा कर्मफळें । ते तो आगी ॥ ३६६ ॥
दृष्टादृष्टाचेनि नावें । भावोचि जीवीं नुगवें । सेवी जें कां स्वभावें । पैठें होये ॥ ३६७ ॥
सुखे ना शिणे । पाषाणु कां जेणें मानें । तैसी सांडीमांडी मनें । वर्जिली असे ॥ ३६८ ॥
आतां किती हा विस्तारु । जाणें ऐसा आचारु । जयातें तोचि साचारु । गुणातीतु ॥ ३६९ ॥
गुणातें अतिक्रमणें । घडे उपायें जेणें । तो आतां आईक म्हणे । श्रीकृष्णनाथु ॥ ३७० ॥

मां च योऽव्यभिचारेण भक्तियोगेन सेवते ।
स गुणान्समतीत्यैतान् ब्रह्मभूयाय कल्पते ॥ २६ ॥

तरी व्यभिचाररहित चित्तें । भक्तियोगें मातें । सेवी तो गुणातें । जाकळूं शके ॥ ३७१ ॥
तरी कोण मी कैसी भक्ती । अव्यभिचारा काय व्यक्ती । हे आघवीचि निरुती । होआवी लागे ॥ ३७२ ॥
तरी पार्था परियेसा । मी तंव येथ ऐसा । रत्नीं किळावो जैसा । रत्नचि कीं तो ॥ ३७३ ॥
कां द्रवपणचि नीर । अवकाशचि अंबर । गोडी तेचि साखर । आन नाहीं ॥ ३७४ ॥
वन्हि तेचि ज्वाळ । दळाचि नांव कमळ । रूख तेंचि डाळ- । फळादिक ॥ ३७५ ॥
अगा हिम जें आकर्षलें । तेंचि हिमवंत जेवीं जालें । नाना दूध मुरालें । तेंचि दही ॥ ३७६ ॥
तैसें विश्व येणें नावें । हें मीचि पै आघवें । घेई चंद्रबिंब सोलावें । न लगे जेवीं ॥ ३७७ ॥
घृताचें थिजलेंपण । न मोडितां घृतचि जाण । कां नाटितां कांकण । सोनेचि तें ॥ ३७८ ॥
न उकलितां पटु । तंतुचि असे स्पष्टु । न विरवितां घटु । मृत्तिका जेवीं ॥ ३७९ ॥
म्हणौनि विश्वपण जावें । मग तें मातें घेयावें । तैसा नव्हे आघवें । सकटचि मी ॥ ३८० ॥
ऐसेनि मातें जाणिजे । ते अव्यभिचारी भक्ति म्हणिजे । येथ भेदु कांहीं देखिजे । तरी व्यभिचारु तो ॥ ३८१ ॥
याकारणें भेदातें । सांडूनि अभेदें चित्तें । आपण सकट मातें । जाणावें गा ॥ ३८२ ॥
पार्था सोनयाची टिका । सोनयासी लागली देखा । तैसें आपणपें आणिका । मानावें ना ॥ ३८३ ॥
तेजाचा तेजौनि निघाला । परी तेजींचि असे लागला । तया रश्मी ऐसा भला । बोधु होआवा ॥ ३८४ ॥
पै परमाणु भूतळीं । हिमकणु हिमाचळीं । मजमाजीं न्याहाळीं । अहं तैसें ॥ ३८५ ॥
हो कां तरंगु लहानु । परी सिंधूसी नाहीं भिन्नु । तैसा ईश्वरीं मी आनु । नोहेचि गा ॥ ३८६ ॥
ऐसेनि बा समरसें । दृष्टि जे उल्हासे । ते भक्ति पै ऐसे । आम्ही म्हणों ॥ ३८७ ॥
आणि ज्ञानाचें चांगावें । इयेचि दृष्टि नावें । योगाचेंही आघवें । सर्वस्व हें ॥ ३८८ ॥
सिंधू आणि जळधरा- । माजीं लागली अखंड धारा । तैसी वृत्ति वीरा । प्रवर्ते ते ॥ ३८९ ॥

कां कुहेसीं आकाशा । तोंडीं सांदा नाहीं तैसा । तो परमपुरुषीं तैसा । एकवटे गा ॥ ३९० ॥
 प्रतिबिंबौनि बिंबवरी । प्रभेची जैसी उजरी । ते सोऽहंवृत्ती अवधारीं । तैसी होय ॥ ३९१ ॥
 ऐसेनि मग परस्परे । ते सोऽहंवृत्ति जें अवतरे । तें तियेहि सकट सरे । अपैसया ॥ ३९२ ॥
 जैसा सैंधवाचा रवा । सिंधूमार्जीं पांडवा । विरालेया विरवावा । हेंही ठाके ॥ ३९३ ॥
 नातरी जाळूनि तृण । वन्हिही विझे आपण । तैसें भेदु नाशूनि जाण । ज्ञानही नुरे ॥ ३९४ ॥
 माझे पेलपण जाये । भक्त हें ऐलपण ठाये । अनादि ऐक्य जें आहे । तेंचि निवडे ॥ ३९५ ॥
 आतां गुणातें तो किरिटी । जिणे या नव्हती गोष्टी । जे एकपणाही मिठी । पडों सरली ॥ ३९६ ॥
 किंबहुना ऐसी दशा । तें ब्रह्मत्व गा सुदंशा । हें तो पावें जो ऐसा । मातें भजे ॥ ३९७ ॥
 पुढतीं इही लिंगीं । भक्तु जो माझा जर्गी । हे ब्रह्मता तयालागीं । पतिव्रता ॥ ३९८ ॥
 जैसें गंगेचेनि वोधें । डळमळित जळ जें निधे । सिंधुपद तयाजोगें । आन नाही ॥ ३९९ ॥
 तैसा ज्ञानाचिया दिठी । जो मातें सेवी किरिटी । तो होय ब्रह्मतेच्या मुकुटीं । चूडारत्न ॥ ४०० ॥
 यया ब्रह्मत्वासीचि पार्था । सायुज्य ऐसी व्यवस्था । याचि नावें चौथा । पुरुषार्थ गा ॥ ४०१ ॥
 परी माझे आराधन । ब्रह्मत्वीं होय सोपान । एथ मी हन साधन । गमेन हो ॥ ४०२ ॥
 तरी झणीं ऐसें । तुझ्या चितीं पैसें । पै ब्रह्म आन नसे । मीवांचूनि ॥ ४०३ ॥

ब्रह्मणो हि प्रतिष्ठाहममृतस्याव्ययस्य च ।
 शाश्वतस्य च धर्मस्य सुखस्यैकान्तिकस्य च ॥ २७ ॥

ॐ तत्सदिति श्रीमद्भगवद्गीतासूपनिषत्सु ब्रह्मविद्यायां योगशास्त्रे
 श्रीकृष्णार्जुनसंवादे गुणत्रयविभागयोगोनाम चतुर्दशोऽध्यायः ॥ १४अ ॥

अगा ब्रह्म या नांवा । अभिप्रायो मी पांडवा । मीचि बोलिजे आघवा । शब्दीं इही ॥ ४०४ ॥
 पै मंडळ आणि चंद्रमा । दोन्ही नव्हती सुवर्मा । तैसा मज आणि ब्रह्मा । भेदु नाही ॥ ४०५ ॥
 अगा नित्य जें निष्कंप । अनावृत धर्मरूप । सुख जें उमप । अद्वितीय ॥ ४०६ ॥
 विवेकु आपलें काम । सारूनि ठाकी जें धाम । निष्कर्षाचें निःसीम । किंबहुना मी ॥ ४०७ ॥
 ऐसेसें हो अवधारा । तो अनन्याचा सोयरा । सांगतसे वीरा । पार्थासी ॥ ४०८ ॥
 येथ धृतराष्ट्र म्हणे । संजया हें तूतें कोणें । पुसलेनिविण वायाणें । कां बोलसी ? ॥ ४०९ ॥
 माझी अवसरी ते फेडी । विजयाची सांगें गुढी । येरु जीवीं म्हणे सांडीं । गोठी यिया ॥ ४१० ॥
 संजयो विस्मयो मानसीं । आहा करूनि रसरसी । म्हणे कैसें पां देवेंसी । द्वंद्व यया ? ॥ ४११ ॥
 तरी तो कृपाळु तुष्टो । यया विवेकु हा घोटो । मोहाचा फिटो । महारोगु ॥ ४१२ ॥
 संजयो ऐसें चिंतितां । संवादु तो सांभाळितां । हरिखाचा येतु चित्ता । महापूरु ॥ ४१३ ॥
 म्हणौनि आतां येणें । उत्साहाचेनि अवतरणें । श्रीकृष्णाचें बोलणें । सांगिजेल ॥ ४१४ ॥
 तया अक्षराआंतील भावो । पाववीन मी तुमचा ठावो । आइका म्हणे ज्ञानदेवो । निवृत्तीचा ॥ ४१५ ॥
 इति श्रीज्ञानदेवविरचितायां भावार्थदीपिकायां गुणत्रयविभागयोगोनाम चतुर्दशोऽध्यायः ॥

Encoded and proofread by
Chhaya Deo, Sharad Deo, and Vishwas Bhide.

Assisted by
Sunder Hattangadi, Ashwini Deo, and Shree Devi Kumar.

Please send corrections to sanskrit@cheerful.com
Last updated October 15, 2005